

Безпристрасність науки і стражденність буття

Мирослав ПОПОВИЧ,
доктор, філософських наук.

Мирослав Володимирович ПОПОВИЧ народився 12 квітня 1930 року в Житомирі. Після закінчення філософського факультету Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка вчителював, працював директором середньої школи на Тернопільщині, Закінчив аспірантуру Інституту філософії АН УРСР. Член КПРС.

Доктор філософських наук, президент Українського філософського товариства, один з організаторів Народного руху України за перебудову. Науковий інтерес — логіка. У березні цього року затверджений членом редколегії журналу «Наука і суспільство».

ВАЖКИМ і нервовим був для нас 1989 рік, не легшим є 1990-й. Зрештою, в кожного свої віхи і розчарування, перемоги і печалі. Та поза суспільно-політичним життям ніхто в наш час залишитися не може, а тут тільки безнадійні люди можуть довго триматись у стані ейфорії.

Тривожно ми прожили останні роки, ще неспокійнішими, мабуть, будуть наступні. Що ж, треба усвідомити давно: революція — це лише на якихось етапах сліпуча радість відкриття і творення. А ми переживаємо революцію.

З огляду на особливості нашого журналу і моєї професії, я б звернувся до так званих «революцій у науці» і навів лише два приклади. З приводу відкриття одного математичного монстра, дослідження якого призвело до далекосяжних наслідків, великий французький математик Ерміт сказав, що він відвертається від цієї «зяючої рани з огидою». А знаменитий Гендрік Лоренц зізнався А. Ф. Йоффе: він шкодує, що не помер напередодні відкриття квантової механіки.

Революція — це завжди втрата стійких звичних орієнтирів, час вищою мірою дискомфортний і для тих, хто її робить, і для тих, хто прагне бути від усього якнайдалі. Хоча завжди знаходяться люди, що на всьому наживають капітал.

У науці, зрештою, болісний період пошуків основних орієнтирів завжди закінчується добре: не було ще революцій, які викинули б на смітник справжні здобутки науки — зайвими виявляються лише ілюзії. Тому фактично, якщо говорити про результати, революції в науці завжди виявляються більш чи менш драматичними сукупностями реформ. Реально, звичайно, бувають несправедливо оцінені цілі комплекси ідей, які потім упродовж років і століть лежать забуті, але то вже людська справа і чиясь особиста відповідальність.

У суспільному житті та докорінна зміна соціальних умов, що її звать революцією, відзначається не лише мірою драматизму, неспівмірного з інтелектуальними потрясіннями. У прямому розумінні слова революція означає також ламання основ життя, аж до заміни назв, імен і літочислення, — ламання, яке рідко обходиться без крові. Маятник історії розкачується круто, і тому реставрація — тень і супутник революції.

Хотілося б, щоб таких революцій світ не знав. Хотілося б, щоб найдокорінніші зміни все ж здійснювались як сукупність розумних реформ.

Цього можна сподіватися почасти й тому, що зросла роль науки в суспільному житті. На жаль, на перешкоді

стають не тільки якості політиків, а й якості вчених. Сьогодні, коли перші кроки перебудови зробили всіх менш самовпевненими, ми бачимо, скільки імпровізацій було у цих кроках, як погано уявлялося все в цілому. Важко винуватити тут суспільствознавство як таке — надто давно воно знаходиться у лакейському становищі. Але факт залишається фактом: у ході пошуків політологам, соціологам, економістам, всім гуманітаріям доведеться зробити справу, до якої вони, на жаль, погано підготовлені. Необхідно мати не тільки «модель потрібного майбутнього», а й моделі шляхів його досягнення.

Досить сказати: ми не вміємо відповідати на запитання, що таке соціалізм взагалі, якщо це не обов'язково «загальнонародна» (читай — державна) власність на знаряддя та засоби виробництва. Фактично всі визнають цю обставину. І в той же час у разі потреби приходять на згадку грізні формулювання: «антисоціалістичні елементи», «ворожі соціалістичні течії» і так далі.

Скільки неймовірних асоціацій пов'язано з виразом «приватна власність»? Хто може сказати, що він — прихильник експлуатації? Тим часом ми всі давно підозрюємо, що з відміною приватної власності на засоби виробництва експлуатація трудящого може не тільки не зникнути, а й посилитися!

У науці теж існують свої цінності й ідеологеми. На практиці вони обертаються на передсуду і фізика чи математика так само, як у економіста чи соціолога, як у політика чи ідеолога. Але вчений терпиміший, ніж політик: принаймні в теорії він визнає, що від ідеологем можна відмовитися, оскільки основна цінність в науці — істина.

Перегляд суспільствознавчих теорій під кутом зору їх доказовості, підтвердженості фактами, позбавлення ілюзій та передсудів буде ефективнішим, якщо до нього долучити аналогії з добре структурованими галузями знання. Але й тут є істотна відміна від природознавства.

У суспільному житті основні цінності суспільства закріплюються ідеологією. Ідеологія, як слушно зауважив нещодавно Г. Х. Шахназаров, закріплює основні цінності таким чином, що спосіб життя даної спільноти сприймається нею як найкращий у світі. Можна додати, що навіть там, і тоді, коли усвідомлюються всі недоліки реального суспільного життя народу, навіть це усвідомлення сприймається як перевага над іншими. Так було, наприклад, з передовою російською інтелігенцією, що поєднувала нонконформізм з усвідомленням особливої

місії російського народу. Мабуть, навіть у нещасті потрібен певний духовний комфорт.

Освячення порядку, в якому живе народ, нація, може пов'язуватися з етнічними традиціями, з історією нації, з релігією, зі всесвітніми завданнями. Так чи інакше у стані хаосу жити неможливо. Коли звичні цінності втрачають силу, реставруються давні, архаїчні пласти аж до забутих, тисячолітньої давності обрядів. І це не випадково.

Що спроможна і повинна дати наука суспільству в критичний час заміни чи формування цінностей? Звичайно, вона повинна дати об'єктивну, цілісну картину того, що було і є. Картина вірувань і традицій народу аж до найбільшої глибини. Картина його історичного минулого. Картина зв'язків власних національних інтересів у їх історичному розвитку.

Але цінності — це не картина. Можна дуже детально розповісти людині, яка ніколи нікого не любила, що таке любов, і вона залишиться такою ж неосвіченою. Цінності взагалі, як і гроші зокрема: вони або є, або їх немає.

І тут, мабуть доцільна паралель між світом цінностей і світом наукових істин. В обох випадках зміни, хоч які вони кардинальні, є руйнівними, деструктивними, якщо стверджують щось усупереч загальнолюдським цінностям. Таким, як істина, добро, краса.

Великий Кант говорив, що дві речі завжди викликають подив: зоряне небо над нами та моральний закон в нас.

Нехай комусь видадуться смішними з погляду вічності часи порожніх прилавків та міжнародних сутічок. Знати, розуміти і вболівати можна тільки з погляду вічності. Що холоднішою й безпристраснішою буде наука, то менше страждань принесе буття. Що гарячіше прийматимемо до серця чужі страждання, то частіше звертатимемося до вічності, до зірок.

